

Arbeidsnotater

S T A T I S T I S K S E N T R A L B Y R Å

Dronningensgt. 16, Oslo-Dep., Oslo 1. Tlf. 41 38 20

IO 75/34

21. Oktober 1975

JA-EFFEKTEN (ACQUIESCENCE RESPONSE SET)
OG BRUKEN AV PÅSTANDER I INTERVJUUNDERSØKELSER

av

Sigurd Høst

INNHold

	Side
I. Innledning	2
II. Generelt om ja-effekten ved holdningsmålinger	3
III. Noen resultater fra undersøkelsen av Holdninger til norsk utviklingshjelp 1972	7
1. Materialet fra undersøkelsen	7
2. Måling av ja-effekten	7
3. Ja-effekten og graden av engasjement i u-hjelps- spørsmål	13
4. Ja-effekten og utdanningsnivå	15
5. Ja-effekten blant menn og kvinner	17
IV. Oppsummering og vurdering	19
Litteraturliste	22

I. INNLEDNING

Når holdninger måles ved hjelp av intervjuundersøkelser er det velkjent at selve måten spørsmålet eller spørsmålene er formulert på, kan virke inn på de svarene en får. Selv små og tilsynelatende ubetydelige endringer i ordlyden vil ofte ha store konsekvenser for svarfordelingene, jfr. f.eks. eksemplene som Payne (1951) gir i innledningen til sin bok om "The Art of Asking Questions".

Ut fra erfaringene med hvordan utformingen av det enkelte spørsmål kan virke inn på svarene, har det etter hvert utkrystallisert seg en del regler for hvordan en skal unngå såkalte ledende spørsmål. Dette er spørsmål som er utformet slik at svarene blir påvirket i en bestemt retning. Et hovedtema for disse reglene er at svarsalternativene skal gis lik vekt: en skal ikke nevne noen alternativer og utelate andre, en skal ikke gjøre noen alternativer mer respektable eller tillokkende enn andre osv. I Thomsen og Høst (1973, s. 18) er det gitt noen eksempler på hvordan en har prøvd å følge slike regler ved utforming av spørsmål i enkelte av Byråets undersøkelser.

Reglene for hvordan en skal unngå ledende spørsmål blir imidlertid ikke fulgt ved alle former for holdningsmålinger, i og med at det finnes en teknikk som bryter helt med den vanlige måten å stille spørsmål på. Denne teknikken består i at respondentene presenteres for et sett av påstander, som de så skal si seg enig eller uenig i. Påstandene er gjerne enkle og ofte nokså bastante uttrykk for bestemte synspunkter på det aktuelle emnet: "Man kan stole på nyhetene i fjernsynet", "Utviklingshjelp er en viktig del av arbeidet med å hindre krig og ufred i verden", "Gjennom idretten kommer en med i et hyggelig miljø og får gode venner" osv.

Vurdert ut fra de vanlige reglene for spørsmålsformulering er det ingen tvil om at slike påstander må karakteriseres som ledende, i og med at de bare presenterer en side av et problemområde og gjerne er formulert på en positiv og tilforlatelig måte.

Ved Byråets underavdeling for intervjuundersøkelser har en i enkelte undersøkelser (Radio- og fjernsynsundersøkelsen november 1972, undersøkelsene av Holdninger til norsk utviklingshjelp 1972 og 1974, Ferie- og friluftslivundersøkelsen 1974) brukt slike påstander i tillegg til vanlige intervju-spørsmål. De eksemplene som er nevnt ovenfor er således hentet fra Byråets egne undersøkelser, der de har inngått i mer omfattende sett av påstander.

Bakgrunnen for at en valgte å ta med sett av påstander i disse undersøkelsene er dels at en uten å bruke for mye intervjuetid ønsket en grov oversikt over et omfattende og lite kjent problemområde (U-hjelpsundersøkelsene, Ferie- og friluftslivundersøkelsen), dels at en ønsket sammenliknbarhet med andre undersøkelser som også brukte påstander (Radio- og fjernsynsundersøkelsen 1972).

Erfaringene fra de av undersøkelsene som er ferdig bearbeidet går ut på at resultatene er påvirket av den metoden som er brukt, og at de derfor er vanskeligere å tolke enn resultater som bygger på vanlige intervju-spørsmål. Det har også vist seg at mange brukere av statistikken ikke har tatt tilstrekkelig hensyn til måten opplysningene er samlet inn på. Dette har dels ført til unødvendig forvirring blant brukerne (U-hjelpsundersøkelsen), dels til misvisende omtale av resultatene (Radio- og fjernsynsundersøkelsen 1972, jfr. Bakke 1973, s. 8-9).

I dette notatet vil vi se litt nærmere på den såkalte "acquiescence response set" eller ja-effekt som vi ofte får når påstander brukes i intervjuundersøkelser. Første del blir en oppsummering av noe av litteraturen på området. I resten av notatet vil det bli gjort rede for noen resultater fra undersøkelsen av Holdninger til norsk utviklingshjelp 1972, som er den av Byråets undersøkelser som best egner seg for studier av ja-effekten.

II. GENERELT OM JA-EFFEKTEN VED HOLDNINGSMÅLINGER

Metoden med å presentere respondenter for påstander som de skal reagere på, stammer fra psykologien og sosialpsykologien, der slike påstander brukes ved konstruksjon av sammensatte holdningsskalaer eller personlighetstester. I slike tilfelle skal en persons reaksjoner på et sett av påstander brukes til å karakterisere vedkommende i forhold til andre: om han eller hun har sterkere fordommer overfor negre enn "normalt", er mye eller lite autoritære osv. Skalatypene som er oppkalt etter h.h.v. Thurstone og Likert er eksempler på denne bruken av påstander (se f.eks. beskrivelsen i Moser og Kalton 1971, kap. 14, eller Hellevik 1971, kap. 6).

Selv om arten av de holdninger som forsøkes målt ofte gjør at påstandene i slike skalaer blir noe krassere enn de nokså uskyldige formuleringene som er brukt ved Byråets undersøkelser, er likhetene ellers store. (Den kjente F-skalaen inneholder f.eks. disse påstandene: "If people would

talk less and work more, everybody will be better off." "Most of our social problems would be solved if we could somehow get rid of the immoral, crooked and feebleminded people". "Homosexuals are hardly better than criminals and ought to be severely punished". Adorno et. al. 1950.)

Erfaringene med bruken av holdningsskalaer som bygger på påstander viste fort at de ikke bare målte de holdningene som skalakonstruktørene var interessert i. Svarene var også påvirket av at en god del respondenter hadde en tendens til å være enige i alt de ble forelagt, mens andre vanligvis reagerte negativt på påstandene. Couch og Keniston (1960) har karakterisert de to typene respondenter som h.h.v. "yea-sayers" og "nay-sayers". Forekomsten av "nay-sayers" er imidlertid såpass liten at det er vanlig å konsentrere oppmerksomheten om svarernes tendens til å være enig i påstander uansett hva de går ut på. Denne tendensen går nå vanligvis under navnet "acquiescence response set" eller bare "response set".

"Acquiescence response set" som vi har valgt å kalle ja-effekten på norsk, er etter hvert blitt gjenstand for en lang rekke studier (se f.eks. Cronbach 1946, Couch og Keniston 1960, Moscovici 1963, Milholland 1964, O'Neill 1967 og Jackman 1973). Vanlige metoder i slike studier har vært å telle opp hvor mange ja-svar den enkelte har gitt når han eller hun skulle vurdere et sett av påstander (Couch og Keniston 1960), eller å bruke positive og negative formuleringer av det samme innholdet (eks. "man kan stole på folk", "man kan ikke stole på folk") og sammenlikne svarene. Slike positive og negative formuleringer er stilt både til de samme personene, og til uavhengige men sammenliknbare utvalg. Den såkalte "multitrait - multimethod" strategi som opprinnelig ble lansert av Campbell og Fiske (1959) er også brukt ved studiet av ja-effekten (Jackman 1973). Poenget med denne strategien er at en for samme utvalg måler en bestemt egenskap ved hjelp av forskjellige metoder, og samtidig bruker hver av disse metodene til å måle flere egenskaper. En sammenlikning av resultatene bør da helst vise at en egenskap målt med en bestemt metode korrelerer sterkere med samme egenskap målt med en annen metode enn med en annen egenskap målt med samme metode.

Sentrale problemstillinger ved studiet av ja-effekten har vært å finne fram til hvem det er som er mest utsatt for denne effekten, og hvorledes den kan påvirke analyser av holdningsdata. De viktigste funnene ser ut til å være:

1. Tendensen til å svare ja er sterkest blant personer som gjerne reagerer spontant i stedet for å tenke gjennom problemene, personer med lavt kunnskapsnivå og personer som er usikre i intervjusituasjonen. Disse faktorene gjør at virkningen av ja-effekten vanligvis er liten blant personer med høyere utdanning, mens den ofte kan være betydelig blant personer med lavere utdanning (Couch og Keniston 1960, Landsberger og Saavedra 1967 og Jackman 1973).

2. Rent generelt kan ja-effekten bidra til å overdrive, skape eller tilsløre faktiske sammenhenger (O'Neill 1967). Sammenhengen mellom utdanningsnivå og ja-effekt ser ut til å være en særlig viktig kilde til "falske" korrelasjoner. Ett eksempel på dette er den såkalte "working class authoritarianism", en teori om at personer med lav sosial status gjennomgående er mer autoritære enn personer med høyere sosial status. Grunlaget for teorien er en observert sammenheng mellom sosial status (og utdanning) og den før nevnte F-skalaen. Det er imidlertid sannsynlig at denne sammenhengen først og fremst avspeiler at de med lav utdanning er mest mottakelige for den ja-effekten som er innebygget i F-skalaen (Jackman 1973).

For å unngå at ja-effekten skal påvirke resultatene fra en holdningsskala er det vanlig å sørge for at samme holdning blir uttrykt gjennom såvel positivt som negativt formulerte påstander. (Jfr. f.eks. Moser og Kalton 1971, kap. 14, og Hellevik 1971, kap. 6.) Så lenge en bare er interessert i ett enkelt mål for hver person og ikke i svarfordelingene for de enkelte påstander, vil en slik kontroll for ja-effekten vanligvis være fullt tilstrekkelig.

Metoden med å presentere intervjupersonene for et sett av påstander kan også bli brukt i undersøkelser der en ønsker å rangere synspunkter, holdninger eller motiver snarere enn personer. Slike rangeringer kan foregå ved at en ber respondentene velge hvilke påstander de synes er viktigst, eller ved at en teller opp hvor stor del av utvalget som vurderer de forskjellige påstandene positivt.

Denne måten å bruke påstander på har vært lite omtalt i studiene av ja-effekten. Det er imidlertid innlysende at en på grunn av ja-effekten ikke uten videre kan sammenlikne påstander som er formulert positivt med påstander som er formulert negativt. En bør også være forsiktig med å sammenlikne reaksjonene på påstander som innbyr til ja-svar ved at de er

vage, flertydige eller følelsespregete, med reaksjonene på mer presise og nøkterne formuleringer. Dersom formålet med å bruke påstander er å gi en rangering av synspunkter eller motiver, vil det altså være en fordel å bruke påstander som "går den samme veien", og som er noenlunde like m.h.p. presisjon og følelsesmessig appell.

De settene av påstander som ble brukt i U-hjelpsundersøkelsen 1972 og Ferie- og friluftslivundersøkelsen 1974 var begge tenkt brukt til en slik rangering av synspunkter. Kravene som er stilt opp ovenfor er trolig rimelig godt oppfylt for Ferie- og friluftslivundersøkelsens vedkommende. U-hjelpsundersøkelsen 1972 hadde derimot med påstander som gikk både for og imot utviklingshjelpen, og påstander som varierte nokså sterkt m.h.p. presisjon og følelsesmessig innhold. Dette har ført til at vi måtte være nokså forsiktige med å sammenlikne reaksjonene på de forskjellige påstandene. Som det går fram av tabellene senere i dette notatet, forsvinner ikke tolkingsproblemene helt selv om vi begrenser sammenlikningene til de ensartete situasjonene "tilhengere vurderer for-argumenter", "tilhengere vurderer motargumenter", "motstandere vurderer for-argumenter" og "motstandere vurderer motargumenter".

Ved vanlige målinger av holdninger til enkeltsaker (public opinion) er utgangspunktet nokså forskjellig fra de situasjonene som er beskrevet foran. Som regel stilles bare ett eller i hvert fall bare et lite antall spørsmål. Samtidig er det svarfordelingen i befolkningen sett under ett som er av størst interesse, mens den innbyrdes rangering av personer eller saker er mindre viktig. Det sier seg selv at ved slike målinger vil en sterk ja-effekt knyttet til det enkelte spørsmål være helt ødeleggende for resultatet. Ved måling av holdninger til enkeltspørsmål må en altså unngå såvel påstander som andre former for ledende spørsmål.

Erfaringene med ja-effekten og de konklusjonene en må trekke av dem, forhindrer likevel ikke at intervjupersoners reaksjoner på framsatte påstander er blitt brukt nettopp ved målinger av folkemeninger om enkeltsaker. Dagbladets (1975) undersøkelse av kritikken mot NRK, der et utvalg av befolkningen ble bedt om å vurdere påstander om høyre- og venstrevri, skrevne retningslinjer for NRK og deling av stillingen som kringkastingsjef, er et ferskt og nokså graverende eksempel på slik feilaktig bruk av påstander som måleredskap.

III. NOEN RESULTATER FRA UNDERSØKELSEN AV HOLDNINGER TIL NORSK UTVIKLINGS- HJELP 1972

1. Materialet fra undersøkelsen

Undersøkelsen av Holdninger til norsk utviklingshjelp 1972 (U-hjelpsundersøkelsen 1972) bygger på intervjuer med et landsomfattende utvalg på 2 243 personer i alderen 15-74 år. Innsamlingen av materialet ble foretatt i tilknytning til Arbeidskraftundersøkelsen (AKU) i 1. kvartal 1972, ved at en fjerdepart av de personer i alderen 15-74 år som var bostatt i AKU-husholdningene skulle spørres om holdninger til utviklingshjelp. Undersøkelsesopplegget er ellers nærmere beskrevet i rapporten fra undersøkelsen (rapport nr. 19 fra Kontoret for intervjuundersøkelser).

Etter de to første spørsmålene i skjemaet, som gjaldt generell holdning til norsk utviklingshjelp og vurdering av det beløpet Stortinget hadde bevilget til slik hjelp for 1972, ble deltakerne overrakt et kort med 12 påstander om utviklingshjelp. Disse påstandene var ment å skulle representere argumenter som ble brukt i den norske u-hjelpsdebatten. Annenhver påstand ga uttrykk for et positivt syn på u-hjelpen, mens de øvrige var negative. For hver påstand ble deltakerne bedt om å oppgi om de stort sett var enige, om de verken var enige eller uenige, eller om de stort sett var uenige. Det var også en rubrikk for de som ikke visste hvorledes de skulle vurdere påstandene.

2. Måling av ja-effekten

De opplysningene som finnes i materialet fra U-hjelpsundersøkelsen 1972 gjør det ikke mulig å bruke noen av de metodene for påvisning av ja-effekten som er beskrevet foran. Den eneste muligheten som finnes er å sammenlikne h.h.v. u-hjelpstilhengernes og -motstandernes vurderinger av de forskjellige påstandene. Vi vil altså ta utgangspunkt i at tilhengerne av utviklingshjelp vanligvis vil være enige i påstander som støtter u-hjelpen og uenig i de som går mot den, mens det motsatte vil være tilfelle for motstanderne.

Avvikene fra dette tenkte utgangspunktet kan være av to typer. Noen vil henge sammen med at det her er tale om et komplisert saksområde, og at en del personer derfor kan ha sammensatte og tilsynelatende ikke helt konsistente holdninger. Slike avvik må vi regne med vil gå i begge

retninger: noen vil av og til si seg enig i påstander som går mot eget grunnsyn, og av og til være uenig i påstander som støtter dette synet. Avvik som skyldes ja-effekten vil derimot bare bestå i at svarerne sier seg enige i påstander de egentlig burde være uenige i. Dersom et flertall av de observerte avvikene går i denne retningen, må dette tas som tegn på forekomsten av en ja-effekt.

For å lette sammenlikningen av tilhengers og motstandernes vurdering av de ulike påstandene, vil vi benytte oss av to mål som er kalt "enighet" og "polarisering". Grunnlaget for beregningen av disse målene er skjematisk framstilt i figur 1.

Figur 1. Utgangspunkt for beregning av polarisering og enighet

	Stort sett enig	Stort sett uenig	Andre svar	I alt
Tilhengere av utviklingshjelp.	A	B	C	100
Motstandere av utviklingshjelp	D	E	F	100

Koeffisienten for enighet, beregnet som $\frac{(A+D) \div (B+E)}{2}$, er et uttrykk for hvor mye svarene avviker fra en situasjon der tilhengers og motstandernes vurderinger er "speilvendte". Verdien varierer fra +100, som vi får hvis alle tilhengere og motstandere er enige i påstanden, til -100 som vi får hvis alle er uenige i den. Verdien av koeffisienten vil vi bruke som et mål for ja-effekten for de av påstandene som har en tilfredsstillende grad av polarisering.

Koeffisienten for polarisering er et uttrykk for i hvilken grad tilhengerne og motstanderne bruker "stort sett enig" og "stort sett uenig"-kategoriene forskjellig når de vurderer en påstand. Koeffisienten er uttrykt som tallverdien av $\frac{(A \div B) \div (D \div E)}{2}$.

Høyeste verdi er 100, som vi får hvis alle tilhengerne er enige i en påstand mens alle motstanderne er uenige, eller omvendt. Laveste verdi er 0, som vi får dersom tilhengerne og motstanderne vurderer påstandene likt.

Siden det er de samme størrelsene som inngår i formlene for de to koeffisientene, er de til en viss grad innbyrdes avhengige. Hvis polariseringen har verdien 100, dvs. at A og E eller B og D begge er lik 100, blir koeffisienten for enighet 0. På tilsvarende måte får vi at koeffisienten for enighet bare kan bli 100 når polariseringen er 0. Når vi beveger oss bort fra ytterverdiene kan koeffisientene imidlertid oppfattes som noenlunde uavhengige.

Formlene viser videre at ingen av koeffisientene kan oppnå maksimumsverdien 100 dersom noen av motstanderne eller tilhengerne har gitt "andre svar", dvs. verken vært enig eller uenig i påstanden eller svart "vet ikke".

Tabell 1. Tilhengere og motstandere av norsk utviklingshjelp etter vurdering av tolv påstander¹⁾ om utviklingshjelp. Prosent

	Stort sett enig	Verken enig eller uenig	Stort sett uenig	Vet ikke, I uopp- gitt	I alt	Pola- rise- ring	Enig- het
PÅSTANDER FOR UTVIKLINGSHJELP							
(1) Utviklingshjelp er en viktig del av arbeidet med å hindre krig og ufred i verden							
Tilhengere	72	11	13	4	100	45	15
Motstandere	22	16	52	10	100		
(3) Ved å hjelpe de fattige land hjelper vi oss selv. Handelen i verden øker og det blir større etterspørsel etter norske varer og tjenester							
Tilhengere	66	15	10	9	100	37	19
Motstandere	22	22	40	16	100		
(5) Så lenge millioner av mennesker lider direkte nød, er det vår plikt å hjelpe så godt vi kan							
Tilhengere	95	3	1	1	100	46	49
Motstandere	34	26	33	7	100		
(7) Jeg er for utviklingshjelp, men jeg synes en større del av bevilgningene burde overlates til misjonærer og de frivillige organisasjonene. De går mer inn for saken og arbeider billigere og mer effektivt enn Staten							
Tilhengere	57	13	22	8	100	10	26
Motstandere	42	14	26	18	100		
(9) Selv om det fortsatt er mange skjevheter og skuffelser, bidrar utviklingshjelpen alt i alt til framgang i mottakerlandene							
Tilhengere	88	5	3	4	100	40	45
Motstandere	35	20	30	15	100		
(11) De norske fagfolkene som sendes til utviklingslandene gjør god nytte for seg der de arbeider							
Tilhengere	90	5	1	4	100	13	77
Motstandere	70	12	6	12	100		

1) Nummereringen av påstandene tilsvarer nummereringen i spørreskjemaet.

Tabell 1 (forts.) Tilhengere og motstandere av norsk utviklingshjelp etter vurdering av tolv påstander¹⁾ om utviklingshjelp. Prosent

	Stort sett enig	Verken enig eller uenig	Stort sett uenig	Vet ikke, uopp- gitt	I alt	Pola- rise- ring	Enig- het
PÅSTANDER MOT UTVIKLINGSHJELP							
(2) Det er mange oppgaver i vårt eget land som må løses før vi kan begynne å gi hjelp til andre land							
Tilhengere	47	18	32	3	100	40	55
Motstandere	96	2	1	1	100		
(4) Det nytter ikke å gi hjelp til utviklingslandene så lenge de er så dårlig styrt og ikke greier å holde fred seg imellom							
Tilhengere	32	14	48	6	100	47	31
Motstandere	85	4	7	4	100		
(6) Utviklingshjelpen venner folk i utviklingslandene til å stole på andre i stedet for å greie seg selv							
Tilhengere	29	23	40	8	100	41	30
Motstandere	78	8	8	6	100		
(8) Utviklingshjelpen tjener bare til å skjule den økonomiske utbytting av de fattige land som fortsatt pågår							
Tilhengere	14	17	49	20	100	35	÷1
Motstandere	48	15	14	23	100		
(10) Det er bare overklassen i utviklingslandene som har nytte av utviklingshjelpen. Den gjør de rike rikere, og kommer ikke den alminnelige mann og kvinne til gode							
Tilhengere	13	18	56	13	100	39	÷4
Motstandere	54	13	19	14	100		
(12) Lønningene som betales til eksperter med oppdrag i utviklingslandene er alt for høye. For mange tjener godt på utviklingshjelpen							
Tilhengere	31	18	22	29	100	21	31
Motstandere	58	11	8	23	100		

1) Se note s. 9.

I tabell 1 er koeffisientene for polarisering og enighet stilt opp sammen med en mer fullstendig oversikt over hvorledes h.h.v. tilhengere og motstandere vurderte de tolv påstandene. Som tilhengere er her regnet de 72 prosent av utvalget (1 614 personer) som svarte "for" på det første generelle spørsmålet om utviklingshjelp, mens motstanderne er de 19 prosent (427 personer) som svarte "mot". Det må imidlertid legges til at spørsmålet nok gjorde det lettere å svare "for" enn "mot". Dette fører til at kategorien tilhengere omfatter alt fra ivrige u-hjelpstalsmenn til nokså lunkne og usikre respondenter, mens motstanderkategorien mer må oppfattes som den "harde kjerne" av u-hjelpsmotstandere.

Av tabellen ser vi at forutsetningen om at folks holdninger er noenlunde konsistente er rimelig bra oppfylt, siden det er klare forskjeller mellom tilhengers og motstandernes vurdering av de aller fleste påstandene. Vi ser samtidig at det for hver eneste påstand er ganske mange som har gitt andre svar enn det man skulle ventet ut fra kjennskap til den generelle holdningen. Disse tendensene kommer også til uttrykk gjennom koeffisientene for polarisering. For ni av de tolv påstandene ligger de mellom 47 og 35, altså vesentlig større enn null, men samtidig godt unna maksimumsverdien på 100. For de to påstandene (nr. 7 og nr. 11) som ikke fungerer i den forstand at de ikke skiller særlig godt mellom tilhengere og motstandere, er det også relativt enkelt å forklare hvorfor forskjellene ble så små. Påstand nr. 7 er en slags blanding av for og mot, i og med at den inneholder utsagnet "Jeg er for utviklingshjelp" sammen med et av den vanligste argumentene mot offentlig norsk utviklingshjelp. Påstand nr. 11, som gjelder de norske eksperters innsats, tar opp et mer teknisk spørsmål som i og for seg er nokså uavhengig av synet på bevilgninger til utviklingshjelp. Et sterkt innslag av etnosentrisme blant u-hjelpsmotstanderne kan også være en del av forklaringen på at så mange av dem mener at de norske ekspertene "gjør god nytte for seg der de arbeider".

Hvis vi ser nærmere på uoverensstemmelsene mellom vurderingene av påstandene og det strenge kravet om at en skal være enig i påstander som støtter eget syn og uenig i de andre, finner vi at langt de fleste av dem skyldes at respondentene er enige i påstander de egentlig burde vært uenige i. Disse tendensene i materialet kommer også fram gjennom koeffisientene for enighet. Når vi ser bort fra påstand nr. 11, som ikke fungerer godt som mål for holdning til utviklingshjelpen, finner vi den høyeste verdien av koeffisienten (55) for påstand nr. 2, "Det er mange oppgaver i vårt eget land som må løses før vi kan begynne å gi hjelp til andre

land". Hele 47 prosent av tilhengerne sa de var enige i denne påstanden, bare 32 prosent var uenige. Blant motstanderne var det på sin side 34 prosent som var enige og 33 prosent som var uenige i påstand nr. 5 ("Så lenge millioner av mennesker lider direkte nød, er det vår plikt å hjelpe så godt vi kan"). For denne påstanden ble enighetskoeffisienten 49.

Av de tolv påstandene er det i alt ti som har (til dels høye) positive enighetskoeffisienter. Bare for to påstander (nr. 8 og nr. 10) er koeffisientene negative, $\div 1$ og $\div 4$. Disse resultatene må bety at det finnes en ja-effekt blant svarerne, og at denne effekten i høy grad påvirker enkelte av svarfordelingene.

Rent generelt har vi at enighetskoeffisientene blir høye for påstander som både tilhengere og motstandere lett kan si seg enige i, mens de blir lave for påstander som det er lett å være uenig i. For mer tekniske påstander, som ikke oppfattes som viktige argumenter for eller mot u-hjelpen, vil vi således få høye koeffisienter (og lav polarisering) dersom innholdet er eller virker fornuftig, lave koeffisienter dersom det er eller virker urimelig. Svarene på påstand 11 er det klareste eksemplet på en slik høy enighetskoeffisient knyttet til en mer teknisk påstand. I slike tilfeller behøver den høye enighetskoeffisienten imidlertid ikke å være noe mål for ja-effekten - det er ingen målefeil at alle er enige i en "sann" påstand.

For mer verdi- eller følelsespregede påstander vil enighetskoeffisienten (og ja-effekten) bli høy dersom påstanden appellerer til følelser eller verdier som er felles for både tilhengere og motstandere. Resultatene for påstandene nr. 2 og nr. 5 må henge sammen med at de begge var følelsespregede appeller til felles humanitære verdier.

Lave enighetskoeffisienter vil vi på tilsvarende måte finne for påstander som nærmest støter enkelte respondenter fra seg ved å gi assosiasjoner til verdier og synspunkter de ikke deler. De lave enighetskoeffisientene for påstandene nr. 8 og nr. 10 er således et resultat av at relativt få motstandere ga sin tilslutning til de radikale synspunktene på "den utbytting av de fattige land som fortsatt pågår" og "overklassen i utviklingslandene".

3. Ja-effekten og graden av engasjement i u-hjelpsspørsmål

I tabell 1 og i kommentarene foran har vi oppfattet de som sa de var "for" og de som sa de var "mot" utviklingshjelp som homogene grupper av personer. Det er imidlertid klart at spesielt tilhengergruppen består av personer med varierende syn på og engasjement i u-hjelpsspørsmål.

Ut fra de generelle tendensene som ble omtalt i forrige kapittel, er det nærliggende å anta at de som er sterke tilhengere eller motstandere av u-hjelpen vil være mindre utsatt for ja-effekten enn de som er lite engasjert. Ja-effekten virker jo sterkest nettopp blant de som ikke riktig vet hva de skal svare, og de som har dårlige kunnskaper om det aktuelle problemområdet.

For å teste om denne antakelsen om sammenheng mellom grad av engasjement og virkningen av ja-effekten holder stikk, har vi i tabell 2 skilt mellom sterke og svake tilhengere og motstandere. Som sterke tilhengere er da regnet de som syntes at bevilgningene til utviklingshjelp burde økes, mens de svake tilhengerne er de som mente bevilgningene var passe store. I tabellen har vi sett bort fra de aller svakeste tilhengerne, altså de som syntes beløpet burde vært mindre. Svake motstandere er de som mente bevilgningene var passe eller burde reduseres, mens de sterke motstanderne er de som mente bevilgningene burde sløyfes helt. Gruppene omfatter h.h.v. 228, 1 068, 190 og 237 respondenter, noe som burde være tilstrekkelig til å foreta noenlunde pålitelige sammenlikninger.

For enkelhets skyld er det i tabellen bare tatt med resultatene for de seks påstandene som hadde størst tilslutning fra h.h.v. tilhengere og motstandere av utviklingshjelp. Den påstanden som flest tilhengere sa seg enig i er plassert øverst, mens den som flest motstandere var enig i er satt nederst.

Resultatene i tabellen viser at det er systematiske og til dels svært store forskjeller mellom de sterkt og de svakt engasjertes vurdering av påstandene. Koeffisientene for polarisering viser naturlig nok at de sterke motstanderne og tilhengerne står vesentlig lengre fra hverandre når det gjelder vurdering av påstandene enn de mindre engasjerte. Den største forskjellen m.h.p. denne koeffisienten finner vi for påstand nr. 1, der verdiene er 22 for de svakt engasjerte og 62 for de sterkt engasjerte.

Tabell 2. Ulike kategorier tilhengere og motstandere av norsk utviklingshjelp etter vurdering av seks påstander om utviklingshjelpen. Prosent

	Stort sett enig	Verken enig eller uenig	Stort sett uenig	Vet ikke, ubesvart	I alt	Polarisering ¹⁾	Enighet ¹⁾
(5) Så lenge millioner av mennesker lider direkte nød, er det vår plikt å hjelpe så godt vi kan							
Sterke tilhengere	99	0	0	1	100		
Svake tilhengere	95	2	2	1	100	38	56
Svake motstandere	42	28	24	6	100		
Sterke motstandere	26	24	42	8	100	58	42
(9) Selv om det fortsatt er mange skjevheter og skuffelser, bidrar utviklingshjelpen alt i alt til framgang i mottakerlandene							
Sterke tilhengere	92	3	2	3	100		
Svake tilhengere	88	5	3	4	100	33	52
Svake motstandere	43	22	24	11	100		
Sterke motstandere	27	18	36	19	100	49	40
(1) Utviklingshjelp er en viktig del av arbeidet med å hindre krig og ufred i verden							
Sterke tilhengere	85	8	4	3	100		
Svake tilhengere	73	10	12	5	100	22	39
Svake motstandere	29	17	46	8	100		
Sterke motstandere	15	15	58	12	100	62	19
(6) Utviklingshjelpen venner folk i utviklingslandene til å stole på andre i stedet for å greie seg selv							
Sterke tilhengere	13	22	61	4	100		
Svake tilhengere	29	23	40	8	100	38	28
Svake motstandere	75	9	9	7	100		
Sterke motstandere	81	7	7	5	100	61	13
(4) Det nytter ikke å gi hjelp til utviklingslandene så lenge de er så dårlig styrt og ikke greier å holde fred seg imellom							
Sterke tilhengere	12	11	73	4	100		
Svake tilhengere	33	14	47	6	100	43	29
Svake motstandere	80	6	9	5	100		
Sterke motstandere	90	2	5	3	100	73	12
(2) Det er mange oppgaver i vårt eget land som må løses før vi kan begynne å gi hjelp til andre land							
Sterke tilhengere	22	15	59	4	100		
Svake tilhengere	47	20	30	3	100	40	57
Svake motstandere	96	3	0	1	100		
Sterke motstandere	95	1	3	1	100	65	28

1) Koeffisientene som er beregnet ut fra svarene fra sterke tilhengere og motstandere er ført opp utenfor linjen for sterke motstandere.

Koeffisientene for enighet gir på sin side uttrykk for at styrken av ja-effekten som ventet henger sammen med graden av engasjement. Størst utslag finner vi for påstand nr. 2, der koeffisientene er h.h.v. 57 og 28. Den fullstendige fordelingen for denne påstanden viser at det er dobbelt så mange (47 mot 22 prosent) av de svake som av de sterke tilhengerne som sier seg enige. Selv om utslagene ikke er like sterke for de andre påstandene, går de alle i samme retning. Det kan altså ikke være noen tvil om at personer som har et lunken eller moderat syn på den norske utviklingshjelpen er betydelig mer utsatt for ja-effekten enn personer med sterkt engasjement.

4. Ja-effekten og utdanningsnivå

Av den oversikten over forskningen omkring ja-effekten som ble presentert i forrige kapittel, gikk det fram at personer med lavere utdanning vanligvis var mest utsatt for denne effekten. I dette avsnittet vil vi se på om den samme tendensen finnes igjen i materialet fra U-hjelpsundersøkelsen 1972, og eventuelt få et inntrykk av om den betyr mye eller lite for resultatene. På samme måten som det er gjort tidligere vil vi bruke tilhengers og motstandernes tendens til å være enig i påstander som går mot deres syn som mål på virkningene av ja-effekten. Virkningene av utdanningen vil vi prøve å belyse ved å sammenlikne personer med mer enn 9 års allmenn- og yrkesutdanning (36 prosent av utvalget) med resten av befolkningen. Den grove inndelingen etter utdanning skyldes ønsket om å få et tilstrekkelig antall personer i hver gruppe.

I tabell 3 er det gitt en oversikt over hvorledes personer på forskjellig utdanningsnivå som er henholdsvis tilhengere og motstandere av u-hjelp vurderer de samme seks påstandene som var med i tabell 2.

Resultatene i denne tabellen er på langt nær så entydige som de vi fant i tabellene 1 og 2. For de tre påstandene (nr. 6, nr. 4 og nr. 2) som er argumenter mot norsk utviklingshjelp, finner vi riktignok at enighetskoeffisientene er nokså forskjellige for de to utdanningsgruppene, og at forskjellene alle går i forventet retning. For påstand nr. 6 er enighetskoeffisienten 37 for de med lavere utdanning, mens den er såpass lav som 17 for de med høyere utdanning. De tilsvarende tallene er 37 og 22 for påstand nr. 4, og 62 og 45 for påstand nr. 2.

Tabell 3. Tilhengere og motstandere av utviklingshjelp etter utdanningsnivå¹⁾ og vurdering av seks påstander²⁾ om utviklingshjelp. Prosent

		Stort sett enig	Verken enig eller uenig	Stort sett uenig	Vet ikke, uopp- gitt	I alt	Pola- rise- ring	Enig- het
(5)	Så lenge millioner av mennesker lider direkte nød, er det vår plikt å hjelpe så godt vi kan							
	Lav utdanning: Tilhengere	94	2	2	2	100	45	48
	Motstandere	35	26	32	7	100		
	Høy utdanning: Tilhengere	95	3	1	1	100	46	48
	Motstandere	34	27	32	7	100		
(9)	Selv om det fortsatt er mange skjevheter og skuffelser, bidrar utviklingshjelpen alt i alt til framgang i mottakerlandene							
	Lav utdanning: Tilhengere	85	5	4	6	100	40	42
	Motstandere	31	22	29	17	100		
	Høy utdanning: Tilhengere	92	4	1	3	100	40	52
	Motstandere	42	17	31	10	100		
(1)	Utviklingshjelp er en viktig del av arbeidet med å hindre krig og ufred i verden							
	Lav utdanning: Tilhengere	69	11	15	5	100	42	13
	Motstandere	21	17	50	12	100		
	Høy utdanning: Tilhengere	75	11	11	3	100	47	17
	Motstandere	26	14	56	4	100		
(6)	Utviklingshjelpen venner folk i utviklingslandene til å stole på andre i stedet for å greie seg selv							
	Lav utdanning: Tilhengere	34	23	35	8	100	38	37
	Motstandere	79	9	5	7	100		
	Høy utdanning: Tilhengere	22	23	48	7	100	43	17
	Motstandere	74	8	14	4	100		
(4)	Det nytter ikke å gi hjelp til utviklingslandene så lenge de er så dårlig styrt og ikke greier å holde fred seg imellom							
	Lav utdanning: Tilhengere	37	16	40	7	100	40	37
	Motstandere	84	4	7	5	100		
	Høy utdanning: Tilhengere	26	11	60	3	100	56	22
	Motstandere	85	5	8	2	100		
(2)	Det er mange oppgaver i vårt eget land som må løses før vi kan begynne å gi hjelp til andre land							
	Lav utdanning: Tilhengere	53	17	26	4	100	35	62
	Motstandere	97	1	1	1	100		
	Høy utdanning: Tilhengere	37	20	41	2	100	49	45
	Motstandere	95	3	1	1	100		

1) Tabellen bygger på intervjuer med 982 u-hjelpstilhengere med lavere utdanning og 621 med høyere utdanning, og 290 u-hjelpsmotstandere med lavere utdanning og 131 med høyere utdanning.

2) Nummereringen av påstandene tilsvarer nummereringen i spørreskjemaet og i tabell 1.

En nærmere inspeksjon av de fullstendige svarfordelingene viser at forskjellene i enighetskoeffisienter stort sett skyldes at u-hjelps-tilhengerne med lav utdanning hadde en langt sterkere tendens til å si seg enig i disse påstandene enn de tilhengerne som hadde høyere utdanning. Disse tendensene fører også til at koeffisientene for polarisering, som vi kan oppfatte som et mål for i hvilken grad svarene er konsistente, er størst for de med lengst utdanning.

Når vi går over til de tre påstandene som støtter utviklingshjelpen, er resultatene mer varierende. For påstand nr. 5 er det ingen registrerbare forskjeller mellom de to utdanningsgruppene. For påstand 9 og 1 finner vi forskjeller i enighetskoeffisienter som går "den gale veien", i og med at koeffisientene er størst for gruppen med lengst utdanning. At forskjellene går denne veien, henger til en viss grad sammen med at de med høyere utdanning har større tilbøyelighet til å ta standpunkt, mens de med lavere utdanning oftere svarer "vet ikke".

Som en oppsummering av resultatene fra tabell 3 kan vi si at det i materialet fra U-hjelpsundersøkelsen 1972 ikke er noen sterk og entydig sammenheng mellom ja-effekten slik vi har forsøkt å måle den, og respondentenes utdanningsnivå. Bare i de tilfellene der tilhengerne av utviklingshjelp skulle vurdere påstandene mot slik hjelp, var det systematiske forskjeller i forventet retning.

At utslagene kom nettopp her, kan henge sammen med at tilhengergruppen har en stor overvekt av personer som vi tidligere har regnet som svake tilhengere. Det er i hvert fall mulig å tenke seg både at u-hjelps-tilhengerne med høy utdanning gjennomgående er mer engasjert enn tilhengerne med lav utdanning, og at kombinasjonen lav utdanning / svakt engasjement har gjort personene spesielt tilbøyelige til å si seg enige i de framlagte påstandene. Det er imidlertid klart også ut fra den nederste halvdel av tabellen at den utdanningsinndelingen som er brukt ikke på noen måte har greidd å skille mellom en gruppe tilhengere som er svært mottakelige for ja-effekten, og en gruppe med sterk motstandskraft.

5. Ja-effekten blant menn og kvinner

Til slutt i denne omtalen av resultatene fra U-hjelpsundersøkelsen 1972 skal vi se på om menn og kvinner har forskjellig tilbøyelighet til å si seg enige når de blir bedt om å vurdere et sett av påstander. Årsaken til at vi trekker inn denne variabelen er at kvinner vanligvis er mindre

Tabell 4. Tilhengere og motstandere av utviklingshjelp etter kjønn¹⁾ og vurdering av seks forskjellige påstander²⁾ om utviklingshjelp

		Stort sett enig	Verken enig eller uenig	Stort sett uenig	Vet ikke, uopp- gitt	I alt	Pola- rise- ring	Enig- het
(5)	Så lenge millioner av mennesker lider direkte nød, er det vår plikt å hjelpe så godt vi kan							
	Menn: Tilhengere	95	3	1	1	100	45	50
	Motstandere	37	24	32	7	100		
	Kvinner: Tilhengere	96	2	1	1	100	47	47
	Motstandere	32	27	33	8	100		
(9)	Selv om det fortsatt er mange skjevheter og skuffelser, bidrar utviklingshjelpen alt i alt til framgang i mottakerlandene							
	Menn: Tilhengere	90	4	3	3	100	38	50
	Motstandere	40	21	28	11	100		
	Kvinner: Tilhengere	87	5	2	6	100	44	41
	Motstandere	29	20	32	19	100		
(1)	Utviklingshjelp er en viktig del av arbeidet med å hindre krig og ufred i verden							
	Menn: Tilhengere	71	11	16	2	100	42	13
	Motstandere	24	16	53	7	100		
	Kvinner: Tilhengere	72	11	11	6	100	47	15
	Motstandere	20	15	52	13	100		
(6)	Utviklingshjelpen venner folk i utviklingslandene til å stole på andre i stedet for å greie seg selv							
	Menn: Tilhengere	32	20	43	5	100	41	30
	Motstandere	78	10	7	5	100		
	Kvinner: Tilhengere	27	25	38	10	100	40	29
	Motstandere	77	7	9	7	100		
(4)	Det nytter ikke å gi hjelp til utviklingslandene så lenge de er så dårlig styrt og ikke greier å holde fred seg imellom							
	Menn: Tilhengere	33	14	49	4	100	46	30
	Motstandere	84	5	8	3	100		
	Kvinner: Tilhengere	32	14	47	7	100	47	32
	Motstandere	85	4	7	5	100		
(2)	Det er mange oppgaver i vårt eget land som må løses før vi kan begynne å gi hjelp til andre land							
	Menn: Tilhengere	44	18	36	2	100	41	53
	Motstandere	95	2	2	1	100		
	Kvinner: Tilhengere	50	18	29	3	100	38	59
	Motstandere	97	2	1	0	100		

1) Tabellen bygger på intervjuer med 768 mannlige og 846 kvinnelige tilhengere, 228 mannlige og 199 kvinnelige motstandere.

2) Nummereringen av påstandene tilsvarer nummereringen i spørreskjemaet og i tabell 1.

politisk interessert enn menn og har mindre grad av selvtillit på dette området (jfr. f.eks. Holter 1970, kap. 6, og Martinussen 1973, kap. 8 og 9). Denne generelle tendensen kommer også til syne i U-hjelpsundersøkelsen; det var f.eks. 4 prosent av mennene og 10 prosent av kvinnene som ikke hadde noen mening om det beløpet Stortinget bevilget til utviklingshjelp i 1972.

I tabell 4 har vi gitt en oversikt over menns og kvinners vurdering av de samme seks påstandene som var med i tabellene 2 og 3. Som vi ser av tabellen er koeffisientene for enighet stort sett påfallende like for menn og kvinner. De største forskjellene finner vi for påstand nr. 9, der enighetskoeffisienten var 50 for menn og 41 for kvinner, og nr. 2 der tallene var h.h.v. 53 og 59. Siden disse to forskjellene ikke går i samme retning, og siden de øvrige forskjellene er helt ubetydelige, gir materialet ingen støtte for hypotesen om at kvinner er mer utsatt for ja-effekten enn menn. Den generelle tendensen til at flere kvinner enn menn ikke tar standpunkt til politiske spørsmål, finner vi derimot igjen i tabellen, mest tydelig for påstandene nr. 9, 1 og 6.

IV. OPPSUMMERING OG VURDERING

I dette notatet har vi først gitt en kort oversikt over noen arbeider som omtaler ja-effekten (acquiescence response set) som feilkilde ved sammensatte målinger av holdninger. På grunnlag av denne gjennomgåelsen har vi konkludert med at metoden med å presentere folk for påstander de skal vurdere, godt kan brukes ved slike målinger og i situasjoner der en ønsker en rangering av synspunkter, motiver eller preferanser. Forutsetningen er da at en tar tilstrekkelig hensyn til de problemer som kan oppstå på grunn av ja-effekten. Vi har videre kommet til at påstander som presenteres for et utvalg av intervjupersoner må regnes som en form for ledende spørsmål, og at metoden derfor ikke bør brukes ved vanlige målinger av folkemeninger (public opinion).

I den andre delen av notatet har vi sett nærmere på erfaringene med bruken av påstander i U-hjelpsundersøkelsen 1972. Resultatene fra undersøkelsen viste tydelig at det virkelig var en slik effekt, og at den betød mye for enkelte svarfordelinger. Nærmere sammenlikninger av de enkelte

påstandene tydet på at effekten var sterkest for påstander som appellerte til allmenmenneskelige verdier. En sammenlikning mellom grupper av personer viste videre at virkningene av ja-effekten varierte med graden av engasjement i u-hjelpsspørsmål, og til en viss grad også med utdanningsnivå. Det var imidlertid ikke mulig å påvise noen tendens til at kvinner var mer utsatt for ja-effekten enn menn. De fleste, om ikke alle disse resultatene er trolig utslag av generelle tendenser snarere enn særegenheter ved U-hjelpsundersøkelsen og det utvalget av personer som deltok i den.

Etter at resultatene fra U-hjelpsundersøkelsen 1972 og Radio- og fjernsynsundersøkelsen 1972 ble offentliggjort, viste det seg at langt fra alle brukerne av statistikken tok tilstrekkelig hensyn til den ja-effekten som var knyttet til de to settene av påstander. Det at resultater som bygger på påstander offentliggjøres i en tabellrapport og ikke som ledd i en systematisk framstilling, blir dermed en stående invitasjon til misbruk eller mistolking av tallene. På denne bakgrunn er det naturlig å spørre seg om Byrået i det hele tatt bør bruke metoden med å presentere intervjupersoner for påstander som de skal vurdere, og i hvilke situasjoner metoden eventuelt er berettiget. Vi ser da bort fra den typen påstander som inngår i sammensatte holdningsskalaer.

Når spørsmålet i det hele tatt stilles, er det fordi metoden med å bruke påstander tross alt har noen fordeler sammenliknet med vanlige intervju spørsmål. Et sett av påstander er for det første enklere å formulere enn et tilsvarende sett av vanlige spørsmål, og det stilles mindre krav til planleggerens kunnskaper om det aktuelle problemområdet. Selve intervjutiden vil også bli kortere for et sett av påstander enn for et tilsvarende antall intervju spørsmål. Ut fra dette blir det altså aktuelt å bruke påstander i situasjoner der en ønsker en grov (og billig) oversikt over et bredt og forholdsvis ukjent problemområde. Samtidig må en være noenlunde sikker på at resultatene vil bli brukt som de grove indikatorene de er, og ikke tatt som vanlige mål for folkemeningen.

Disse forholdene skulle tilsi at sett av påstander, gjerne atskillig mer omfattende enn de vi har operert med til nå, kunne forsvare en plass i prøveundersøkelser på områder der forhåndskunnskapene er forholdsvis beskjedne.

Dersom en ønsker en rangering av motiver eller synspunkter, er det videre en fordel om svarkategoriene er direkte sammenliknbare. Dette er helt uproblematisk når en bruker påstander, men kan være mer komplisert for andre metoder. Da vi i Ferie- og friluftslivundersøkelsen 1974 valgte å bruke påstander for å få en oversikt over hvorfor folk drev idrett og friluftsliv, ble det lagt vekt på de mulighetene dette gav for direkte sammenlikning og rangering av svarene.

At det ble tatt med et sett av påstander i U-hjelpsundersøkelsen 1972 er også en følge av de fordelene ved metoden som er nevnt foran. Vi var for det første bundet til en relativt kort intervjuetid, siden data-innsamlingen skulle foregå i tilknytning til arbeidskraftundersøkelsen. Vi visste videre at folks holdninger til u-hjelp gikk langs mange dimensjoner, som det imidlertid ikke var mulig å få bedre kjennskap til gjennom f.eks. en prøveundersøkelse. I denne situasjonen valgte vi altså å bruke et sett av påstander for å få en viss oversikt over hva som lå bak svarene på de enkelte spørsmålene om generell holdning til utviklingshjelpen. En oppsummering av resultatene (Statistisk Sentralbyrå 1972, s. 10-11) viser at påstandene tross alt gav en viss bakgrunn for tolking av svarene på hovedspørsmålene i undersøkelsen.

De misforståelsene som oppstod hos publikum og de vanskelighetene som alt i alt er knyttet til tolking av resultater basert på bruk av påstander, gjør det imidlertid klart at den løsningen som ble valgt i U-hjelpsundersøkelsen ikke kan oppfattes som noe ideal. Hadde undersøkelsen hatt en annen praktisk ramme enn den som forelå, er det ingen tvil om at påstandene burde vært erstattet med vanlige intervju spørsmål, utviklet på grunnlag av foregående prøveundersøkelser. Disse prøveundersøkelsene kunne gjerne inneholdt påstander, helst atskillig flere enn de tolv som var med i U-hjelpsundersøkelsen 1972.

Problemerkene med å tolke reaksjonene på de påstandene som ble brukt i 1972-undersøkelsen var imidlertid ikke mer avskrekkende enn at vi valgte å ta med et tilsvarende sett også i U-hjelpsundersøkelsen 1974. Formålet med den nye undersøkelsen var hovedsakelig å studere om folks holdninger hadde endret seg over tid. Vi regnet da med at eventuelle forskjeller i vurdering av påstandene ville være reelle uttrykk for holdningsendringer, og ikke et resultat av at ja-effekten hadde forandret seg fra 1972 til 1974.

LITTERATURLISTE

- Adorno, T.W.; Frenkel-Brunswik, E.; Levinson, D.J.; og Sanford, R.N. (1950): The Authoritarian Personality. Harper, New York.
- Bakke, M. (1973): Sentrum og periferi i radio- og fjernsynsnyheter: en innholdsanalyse av innenriksnyheter. Stensil nr. 26, Institutt for Presseforskning, Oslo.
- Campbell, D.T.; og Fiske, D.W. (1959): Convergent and Discriminant Validation by the Multitrait-Multimethod Matrix. Psychological Bulletin, vol. 56, s. 81-105.
- Couch, A.; og Keniston, K. (1960): Yeasayers and Naysayers: Agreeing Response Set as a Personality Variable. Journal of Abnormal and Social Psychology, vol. 60, s. 151-174.
- Cronbach, L.J. (1946): Response Set and Test Validity. Educational and Psychological Measurement, vol. 6, s. 475-494.
- Dagbladet (1975): Stor oppslutning om NRK-kritikken. Artikkel av journalist Gudleiv Forr 26.3.
- Hellevik, O. (1971): Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap. Universitetsforlaget, Oslo.
- Holter, H. (1970): Sex Roles and Social Structure. Universitetsforlaget, Oslo.
- Jackman, M.R. (1973): Education and Prejudice or Education and Response-Set? American Sociological Review, vol. 38, s. 327-339.
- Landsberger, H.A.; og Saavedra, A. (1967): Response Set in Developing Countries. Public Opinion Quarterly, vol. 31, s. 214-229.
- Martinussen, W. (1973): Fjerndemokratiet. Gyldendal, Oslo.
- Milholland, J.E. (1964): Theory and Techniques of Assessment. Annual Review of Psychology, vol. 15, s. 311-318.
- Moscovici, S. (1963): Attitudes and opinions. Annual Review of Psychology, vol. 14, s. 231-260.
- Moser, C.A.; og Kalton, G. (1971): Survey Methods in Social Investigation. Heineman Educational Books Ltd., London.
- O'Neill, H.W. (1967): Response Style Influence in Public Opinion Surveys. Public Opinion Quarterly, vol. 31, s. 95-102.
- Payne, S.L.B. (1951): The Art of Asking Questions. Princeton University Press, Princeton.
- Statistisk Sentralbyrå (1972): Holdninger til norsk utviklingshjelp. Rapport nr. 19 fra Kontoret for intervjuundersøkelser.
- Thomsen, I.; og Høst, S. (1973): Rutiner ved Intervjukontoret. Arbeidsnotat IB 73/1, Statistisk Sentralbyrå.